

Zemědělská družstva po transformaci – vypořádávání nároků z transformace

Milan PEKÁREK

I. Úvodem o významu některých pojmů

O tom, že jazyk je komunikačním prostředkem značně nedokonalým, a to i jazyk odborný, není třeba, domnívám se, nikoho zvláště přesvědčovat. Důkazem pravdivosti tohoto tvrzení je bezpočet nedorozumění, k nimž každodenně dochází jen proto, že vysloveným slovům a větám účastníci rozhovoru přikládali rozdílný obsah a význam. Zkušenosti v tomto směru má nepochybně každý. Z oblasti právní praxe je důkazem nejen celá řada sporů končících mnohdy až před soudy, ale i celá řada výkladů vázících se k jednomu a témuž zákonnému textu.

Z těchto důvodů považuji za nutné úvodem úvah, které budou následovat, přiblížit čtenáři obsah alespoň těch pojmů, které se v těchto úvahách budou vyskytovat, a které považuji za základní.

Ústředním pojmem našich úvah bude pojem „majetkový podíl“. Jde o pojem, který používá především ust. § 13 zákona č. 42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech (dále jen „transformační zákon“). Rozumíme jím finanční vyjádření účasti konkrétního občana (fyzické osoby) na majetku družstva provedené způsobem stanoveným transformačním zákonem. V tomto smyslu je tento podíl jedním z výsledků transformačního procesu, jímž předtím družstvo prošlo. V praxi se proto také někdy používá pojmu „transformační podíl“, který má stejný obsah, přesněji však vyjadřuje původ tohoto podílu.

Dalším pojmem je již výše použitý pojem „transformační proces“. Rozumíme jím označení pro proces upravený transformačním zákonem, kterým pod hrozbou zrušení a následné likvidace musela všechna družstva vzniklá do 31.12.1991 projít v období od 28.1.1992 do 28.1.1993. V jeho průběhu mělo být dosaženo tří základních cílů:

- Družstva měla přejít do právního režimu obchodního zákoníku,
- měla být rekonstruována majetková složka členského vztahu,

- mělo být provedeno alespoň částečné odškodnění fyzických osob za ztrátu majetkového prospěchu, způsobeného jim v důsledku toho, že se svým majetkem nemohli hospodařit v minulosti sami¹.

Problémy spojené s přechodem družstev do režimu obchodního zákoníku nejsou předmětem následujících úvah. Omezím se proto pouze na konstatování, že zvolené legislativní řešení je důkazem toho, že jeho autoři považují družstva za pouhou zvláštní „odrodu“ obchodních společností. To nejenže nesvědčí o jejich pochopení podstaty družstev, ale především se projevuje v problémech, které s aplikací této právní úpravy na podmínky družstev již dnes, tj. velmi krátce po vstupu družstev do tohoto právního režimu, v praxi vznikají.

Vypořádání majetkových vztahů v družstvech ve shora uvedených směrech přineslo dva závažné důsledky pro družstva, event. pro jejich právní nástupce.

Pro družstva to znamená již zmíněnou kvalitativní změnu vztahu mezi nimi a jejich členy spočívající v tom, že byla výrazně posílena a v případě zemědělských družstev obnovena funkce členských podílů (vkladů), jejichž zdrojem se následně staly právě z transformace družstev vzešlé majetkové podíly. Vzhledem k tomu, že ze struktury členského vztahu, a to právě v důsledku shora uvedeného vstupu družstev do režimu obchodního zákoníku, vypadl vztah pracovní, který až dosud byl v tomto vztahu ve výrobních družstvech složkou dominantní, převzala toto jeho postavení právě majetková složka členského vztahu. Členství v družstvu (výrobním i nevýrobním) je dnes tedy především vyjádřením skutečnosti, že fyzická, event. právnická osoba – člen má v družstvu postavení spolumajitele podniku (družstva) a spolupodnikatele. Toto postavení ho opravňuje k účasti na všech výhodách, zejména k podílu na zisku, které z tohoto postavení pro členy ze zákona a ze stanov vyplývají. Z téhož důvodu však z členství v družstvu vyplývají pro člena i významné povinnosti, zejména povinnost majetkové účasti a povinnost svůj podnik (družstvo) řídit a spravovat².

Druhým, neméně závažným důsledkem transformace, přesněji řečeno zákonem zvoleného způsobu vypořádání majetkových vztahů v družstvech, je vznik velké skupiny osob, které rovněž jsou účastny na majetku družstva, avšak nestaly se členy

¹Bylo by jistě možné hovořit ještě i o dalších cílech nebo funkcích tohoto procesu. Z nich za zmínku stojí skutečnost, že se stala jednou z možností, jak vypořádat restituční nároky oprávněných osob směřujících vůči družstvu a vzniklých jim na základě restitučních zákonů, zejména zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku.

²Tato povinnost v zákoně nikde vyslovena není. To vede mnohé autory k závěru, že účast na řízení družstva je pouze právem a nikoli též povinností člena. Avšak vzhledem k tomu, že v našem právním řádu chápání vlastnictví vychází z teze, že „vlastnictví zavazuje“ a vzhledem k tomu, že v družstvech mnohem výrazněji než v jiných podnikatelských formách plní vlastnictví i důležitou funkci sociální, zastávám názor, že účast na správě a řízení družstva je současně i povinností člena. Kromě toho lze pro tento názor uvést i další argument. V podmínkách družstva to není jenom vlastnictví, které zavazuje. Člen družstva dobrovolně vstoupil do družstva. Tím mj. i zvolil formu podnikatelské i jiné činnosti, jejíž výkon je založen na principu kolektivismu, z něhož pak plyne i kolektivní způsob řízení podniku. Svým dobrovolným vstupem do družstva přijal i závazek podřídit se tomuto principu.

ani společníky z transformace vzešlého podnikatelského subjektu. Jejich majetková účast byla zjištěna a vyjádřena stejným způsobem jako u těch oprávněných osob, které se členy transformovaného družstva staly. Vznikla tak z hlediska našeho právního řádu ojedinělá situace. Nejen proto, že je to jediný případ, kdy náš právní řád připouští majetkový podíl osoby, která není zakladatelem, společníkem nebo členem podnikatelského subjektu, ale především proto, že zde zákon nechal vzniknout obrovské skupině potencionálních věřitelů družstev, a to s přímým nárokem na vydání části majetku družstva. Přitom tak učinil v situaci, kdy majetkové podíly byly stanoveny prostým matematickým výpočtem na základě ocenění převážně v naturální podobě existujícího majetku družstev, a to ještě nikoli v reálných, ale v účetních cenách (tzn., kdy majetkové podíly oprávněných osob nejsou kryty hotovými penězi prostředky nebo finančními prostředky na účtech družstev v bankách, které by družstvům umožňovaly rychle reagovat na žádosti oprávněných osob na vypořádání jejich podílů) a kdy současně velmi usnadnil oprávněným osobám stát se z potencionálních věřitelů věřiteli aktuálními s velmi krátkou dobou splatnosti jejich pohledávek vůči družstvu. To pochopitelně vytváří stálou hrozbu velmi rychlého ekonomického kolapsu každého družstva.

Třetím pojmem, s kterým budeme v našich úvahách pracovat, je pojem „oprávněná osoba“. Je třeba mít na paměti, že s tímto pojmem se setkáváme nejen v transformačním zákoně, ale i v zákoně č. 229/1991 Sb. Přitom vymezení oprávněné osoby v obou zákonech se nekryje.

V restitučním zákoně č. 229/1991 Sb. (ve znění zák. č. 93/1992 Sb.) je tento pojem vymezen v § 4 tak, že jde o osobu fyzickou, státního příslušníka ČR (původně ČSFR) s trvalým pobytem na jejím území, která vlastnila majetek uvedený v § 1 tohoto zákona a byla jej zbavena v tzv. rozhodném období (od 25.2.1948 do 1.1.1990) některým ze způsobů uvedených v § 6 odst. 1 tohoto zákona. V případě že tato osoba zemřela nebo byla prohlášena za mrtvou, nastupuje na její místo jako tzv. další oprávněná osoba některá z dalších osob uvedených v § 4 odst. 2 zákona, a to v pořadí v jakém jsou v tomto ustanovení uvedeny. Přitom musí splňovat tytéž předpoklady jako původní vlastník (viz výše) a s výjimkou dědiců ze závěti tyto podmínky musí být splněny současně i u původního vlastníka³.

Naproti tomu oprávněnými osobami v transformaci jsou sice rovněž pouze osoby fyzické, to je však také všechno, co mají obě definice společného. Podle § 14 transformačního zákona se oprávněnou osobou rozumí

³Osoba uvedená v § 4 odst. 2 zákona č. 229/1991 Sb. se může stát tzv. další oprávněnou osobou jedině v případě, kdy nejen ona, ale i původní vlastník splňoval všechny předpoklady pro to, aby se mohl stát oprávněnou osobou, a to včetně československého státního občanství a trvalého pobytu na území Československé republiky. Požadavek, aby posleďně uvedené dvě podmínky byly splněny i u původního vlastníka v případě, že on sám již nežije a oprávněnou osobou by se měla stát některá z tzv. dalších oprávněných osob, byl odstraněn novelou zákona o půdě č. 93/1992 Sb. pouze u závětních dědiců. Podle mého názoru se tak stalo nedůsledností zákonodárce při formulování textu novely zákona. Stejnou chybu opakovat zákonodárce i při vydání zákona č. 243/1992 Sb., kde v § 2 odst. 2 použil při vymezení pojmu „další oprávněná osoba“ stejné formulace jako byla v zákoně o půdě v § 4 odst. 2 před jeho novelou.

- a) člen družstva; jeho členství muselo existovat alespoň ke dni účinnosti transformačního zákona (aby mu vznikl nárok na účast v transformaci) a současně muselo vzniknout nejpozději 30. listopadu 1991,
- b) vlastník půdy (bez ohledu na její výměru) a vlastník ostatního majetku (stavebních nemovitostí, živého a mrtvého inventáře, zásob); v tomto druhém případě musela hodnota majetku dosáhnout alespoň 30 tisíc Kčs (v době účinnosti zákona o transformaci); další podmínkou v těchto případech bylo, že družstvo tento majetek převzalo a užívalo ke dni účinnosti zákona č. 162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví, tj. k 15.5.1990⁴,
- c) osoba, které byl podíl na jmění družstva stanoven podle zvláštních předpisů; těmito předpisy zákon rozumí, jak z poznámky č. 4 pod čarou plyne, restituční zákony, mezi nimi právě i zákon č. 229/1991 Sb. Právě a jedině v této skupině se mohou objevit jako oprávněné osoby i osoby oprávněné z restitucí, a to za předpokladu, že tato forma uspokojení restitučních nároků (stanovení podílu na majetku družstva) byla mezi nimi a družstvem dohodnuta, příp. jestliže oprávněná osoba o výpočet podílu připadající na restituční majetkový nárok požádala (viz kritérium v § 17 písm. c) transf. zákona.

V této souvislosti považuji za důležité zdůraznit, že naprosto neodpovídá platné právní úpravě výklad⁵, podle kterého i pro osoby oprávněné v restitucích platil 28.4.1992 jako termín přihlášení se do transformace. Takovýto výklad zcela zjevně odporuje textu § 14 písm. b), kde se hovoří o vlastnicích půdy a ostatního majetku. Oprávněné osoby v restitucích uplatňují své nároky v restitučních řízeních právě proto, že vlastnictví k zemědělskému majetku byly v minulosti zbaveny a domáhají se jeho vrácení či náhrady tam, kde vrácení není možné. Vlastníky se pak opět stanou až právní mocí rozhodnutí orgánu příslušného ke schválení dohody o vydání majetku nebo k rozhodnutí ve věci samé.

Jedině v těch případech, kdy restituční rozhodnutí nabylo právní účinnosti před 28.4.1992 a občané (fyzické osoby) se opět stali vlastníky zemědělského majetku, by se na ně uvedený termín vztahoval. Kdybychom naopak přistoupili na výklad, že termín 28.4.1992 se vztahuje i na dosud nevyřízené restituce (včetně do té doby neuplatněných), pak by ustanovení písm. c) paragrafu 14 transformačního zákona postrádalo smysl, neboť by vůbec nebylo takovýchto oprávněných osob.

Naopak lze konstatovat, že písm. c) se vztahuje na osoby uplatňující vůči družstvu nároky z restitučních předpisů, jejichž restituční nároky nebyly uspokojeny jinou formou stanovenou v těchto předpisech.

Na druhé straně, i když zákon v tomto případě nestanoví výslovně termín, do kdy se tyto osoby se svými nároky mohou do transformace hlásit (uzavřít s družstvem dohodu o této formě vypořádání jejich restitučních nároků), neznamená to,

⁴O výkladových problémech tohoto ustanovení jsme se podrobně zmínili v komentáři k zákonu č. 42/1992 Sb. - viz Kolektiv autorů: Družstva a transformační zákon, I díl, Inforpres, Frýdek-Místek 1992

⁵Uvedený výklad viz Marchal S.: Právník radí a vysvětluje, Expres, únor 1993, Zpravodaj Československého svazu zemědělských družstev

že zde není žádného časového omezení. Z logiky běhu transformace vyplývá, že v rámci transformace lze tuto formu vypořádání restitučních nároků (započtení na podíl na majetku družstva) použít nejpozději do usnesení té transformační valné hromady, která chválila transformační projekt. Jednou z podstatných a závazných náležitostí transformačního projektu je totiž i údaj o počtu oprávněných osob – viz § 9 odst. 5 písm. f) transformačního zákona. Po chválení transformačního projektu a spolu s ním vlastně také i seznamu oprávněných osob již nikdo, zejména ne družstvo, nemůže tento počet měnit. Mohla by tak učinit zase jen transformační valná hromada, která by se musela k tomuto účelu znovu sejít, pokud k takovému zásahu nezmocnila transformační radu, která ještě po nějakou dobu po schválení transformačního projektu existuje a vykonává svou zákonem jí danou působnost⁶.

II. Struktura majetkového podílu

Dříve než se budeme zabývat vlastní problematikou vypořádávání majetkových podílů, připomeňme si, jak tyto majetkové podíly vznikaly, resp. jaká je jejich struktura. Za příklad si zvolíme transformační (majetkový) podíl v zemědělském družstvu, a to nejen proto, že všechny tyto naše úvahy se týkají především těchto družstev, ale především proto, že struktura transformačního podílu v těchto družstvech je nejčlenitější.

Ze zákona č. 42/1992 Sb. vyplývá, že transformační podíl má dvě části.

První představuje tzv. „základní podíl“. Podle § 7 odst. 4 cit. zákona jej tvoří jednak hodnota nároků, které oprávněné osobě vznikly podle zvláštních předpisů, jednak tzv. „majetkový vklad“.

Zvláštními předpisy, o nich se zmiňuje shora citované ustanovení, se rozumějí předpisy restituční, v případě zemědělských družstev pak především zák. č. 229/1991 Sb. Části „základního podílu“ se tyto nároky (resp. finanční hodnoty, které jsou jejich obsahem) stávají v případě, že nebyly jako restituční náhrady vypořádány jinak. Jinými slovy řečeno stávají se součástí základního podílu tehdy, jestliže se oprávněná a povinná osoba dohodly na tomto započtení jako na způsobu poskytnutí restituční náhrady. Tento způsob naznačuje výslovně jako jednu z možností § 20 zákona č. 229/1991 Sb. – vyjádření podílu na jmění povinné osoby. Jestliže tedy družstvo restituční náhradu podle restitučních předpisů oprávněné osobě již vydalo v penězích, ve věcech, ve službách a pod.), tato složka se v transformačním podílu neobjeví.

„Majetkový vklad“ je ta část transformačního podílu, kterou mohou mít jen členové družstva. Co jím transformační zákon rozumí, to říká ve svém § 16 a 20. V případě zemědělských družstev (§ 16) půjde především o hodnotu živého a mrtvého

⁶To ovšem neznamená, že po ukončení transformace družstva nelze jako způsob vypořádání restitučního nároku zvolit vypořádání formou vyjádření podílu na majetku družstva. Je třeba si však uvědomit, že toto „mimotransformační“ řešení už může mít povahu pouze převedení věci do spoluvlastnictví družstva a oprávněné osoby, přičemž výše spoluvlastnického podílu oprávněné osoby k určité věci bude dána poměrem výše jejího nároku k ceně věci.

inventáře vneseného do družstva, pokud nárok uplatňují původní vlastníci – členové družstva⁷. V jejich případě tyto nároky nebudou mít povahu restitučních nároků.

Druhou část transformačního podílu tvoří tzv. „další podíly“. I ty lze rozdělit na dvě části.

První z nich je tzv. „kriteriální podíl“, tj. podíl vypočtený podle některého z kritérií uvedených v § 17 (pro zemědělská družstva) a v § 21 (pro nezemědělská družstva) transformačního zákona. Jmenovitě pro zemědělská družstva je to kritérium půdy, kritérium v družstvu odpracovaných let a kritérium hodnoty ostatního majetku převzatého družstvem.

Druhou část „dalšího transformačního podílu“ představuje podíl „zakoupený“ v rámci prodeje podílů podle § 8 transformačního zákona. Tato část se vyskytuje pouze u zemědělských družstev a v majetkovém podílu oprávněné osoby se objeví jen tehdy, jestliže ta využila nabídky družstva a takovýto podíl si koupila.

Již posledně uvedený případ naznačuje, že ne každý transformační podíl bude mít všechny uvedené části. Rozdíly budou vyplývat jednak přímo ze zákona pro jednotlivé typy družstev, jednak, a to především, se mohou lišit u jednotlivých oprávněných osob. Ne každá totiž bude mít v družstvu restituční nároky, a i v tom případě, že existovaly, neobjeví se jejich nominální hodnota v transformačním podílu prostě proto, že již byly jako restituce vypořádány jinou formou než započtením do majetkového podílu. Část představovaná majetkovým vkladem člena budou mít, jak z formulace zákona vyplývá, pouze oprávněné osoby – členové družstva, a to ještě jen ti, kteří jako původní vlastníci tento majetek do družstva vnášeli nebo jim byl jinak odebrán a dán do družstva. Rozdíly u kriteriálních podílů budou způsobeny tím, že ne všechny oprávněné osoby budou splňovat všechny tato kritéria. Konečně poslední část transformačních podílů – podíly získané odkoupením – budou mít pouze ty oprávněné osoby, které využily nabídky družstva a tyto podíly si zakoupily.

Shora uvedený popis struktury transformačního podílu má význam především z hlediska pochopení geneze (vytvoření, výpočtu) transformačního podílu. Ten však z hlediska dalšího nakládání s ním, zejména pak pokud jde o jeho vypořádávání, takto strukturován není. Jinými slovy řečeno, po té, co jednotlivé jeho části byly zjištěny a sečteny, vznikl transformační podíl jako jedna jediná v penězích vyjádřená hodnota představující majetkovou účast každé z oprávněných osob v konkrétním družstvu. Zaslouží si na tomto místě zdůraznit, že jde o hodnotu majetku vyjádřenou v penězích, která sice byla zjištěna oceněním (způsob tohoto ocenění stanovil přímo samotný zákon) konkrétního majetku (konkrétních věcí a práv družstva), která však není vyjádřena vlastnictvím, případně spoluvlastnictvím oprávněné osoby vztahujícím se ke konkrétním věcem. Je třeba zcela jednoznačně odmítnout ty výklady, z nichž mnohé byly publikovány i v denním tisku, které utvrzovaly oprávněné osoby v přesvědčení, že po transformaci jsou vlastníky konkrétních věcí z majetku

⁷Tentýž nárok na náhradu za živý a mrtvý inventář uplatňovaný tzv. další oprávněnou osobou bude mít podobu nikoli členského vkladu, ale vždy podobu restitučního nároku podle zvláštního předpisu, a to i když tyto další oprávněné osoby budou členy družstva.

družstva. Nejsou. Majetek, který byl předmětem transformace družstva, přesněji řečeno, který se stal základem pro výpočet majetkové účasti oprávněných osob na majetku družstva, dál zůstal i po transformaci ve vlastnictví transformovaného družstva. Jen ono je jeho vlastníkem v právním slova smyslu. Transformační podíl, a to i tehdy, stal-li se členským vkladem (viz dále), je po dobu, po kterou jej oprávněná osoba ponechává v družstvu, veden v evidenci družstva pod jménem oprávněných osob příp. členů družstva. A teprve po té, kdy za zákonem stanovených podmínek požádá oprávněná osoba, příp. bývalý člen družstva či jejich právní nástupce o vydání transformačního podílu (vypořádacího podílu), stane se transformační podíl pohledávkou, která je splatná v termínech rovněž stanovených zákonem, případně stanovami družstva. O charakteru transformačního podílu, o vlastním mechanismu vypořádání a lhůtách s ním spojených podrobněji viz dále.

Existuje však přece jen jeden praktický důvod pro to, aby i po té, co všechny části transformačního podílu byly vypočteny a sečteny vytvořily jediný transformační (majetkový) podíl oprávněné osoby, byly tyto složky nadále od sebe odlišeny a vedeny samostatně. Tímto důvodem je situace, kdy v souvislosti s vypořádáním podílu má dojít k jeho zdanění. To proto, že daňové předpisy různé přistupují ke zdanění jednotlivých částí majetkových podílů.

III. Mechanismus proměny (transformace) družstva

S objasněním otázky právního režimu majetkových podílů souvisí i objasnění mechanismu vlastní proměny dosavadního družstva v družstvo transformované. Zastavme se proto nejprve u tohoto problému, neboť z něho vyplývají některé závěry i pro určení právního režimu majetkových podílů i pro námi zkoumanou problematiku vypořádání družstva s oprávněnými osobami.

Každé družstvo procházející transformačním procesem podle transformačního zákona se mj. muselo rozhodnout (jeho členové), v jaké podnikatelské formě bude pokračovat ve své činnosti (do jaké podnikatelské formy se transformuje), popřípadě zda se rozdělí do více nových podnikatelských subjektů a v tom případě do jaké podoby (podnikatelské formy), kterou pro tento případ nabídl družstvům obchodní zákoník.

Jestliže se členové družstva rozhodli, že i po transformaci budou pokračovat v hospodaření s využitím družstevní formy, a to v podobě opět jednoho družstva, pak k zániku dosavadního družstva v transformaci došlo jen v případě, že jeho členská schůze rozhodla o jeho zrušení a o založení družstva nového. Nové nástupnické družstvo by muselo projít procesem zakládání družstva upraveným v ust. § 224 obch. zákoníku. Vzhledem k tomu, že v tomto případě by zanikající (zrušené) družstvo mělo svého právního nástupce v družstvu nově zakládaném v rámci procesu transformace, neprováděla by se likvidace zanikajícího družstva. Přesto by tento způsob transformace dosavadních družstev byl značně komplikovaný a zejména organizačně i finančně nákladný.

Proto při praktickém provádění transformace podle zákona č. 42/1992 Sb. na prostá většina družstev využila možnosti, kterou jim tento zákon nabídl tím, že

umožnil jejich transformaci, aniž muselo nutně dojít i k formálně právnímu zániku dosavadního družstva. V praxi to znamenalo, že dosavadní jednotné zemědělské družstvo po schválení transformačního projektu provedlo výpočet transformačních podílů a změnu svých stanov tak, aby odpovídaly ustanovením obchodního zákoníku. Změnu stanov provedla řádná a nikoli ustavující členská schůze. Nakonec družstvo podalo návrh na zápis těchto změn do obchodního rejstříku. Při tomto druhém způsobu proběhla transformace dosavadního družstva bez toho, aby původní družstvo třeba jen na okamžik zaniklo. Toto zjištění je významné především pro závěr, že nezaniklo ani členství dosavadních členů družstva. Ti, pokud jejich členství nezaniklo některým ze způsobů zániku členství upravených zákonem, se stali v den zápisu změn stanov do obchodního rejstříku i členy transformovaného družstva. Tuto skutečnost připomínám proto, že jak dále zjistíme, je důležitá i pro určení režimu, ve kterém bude vypořádáván majetkový podíl části oprávněných osob.

Pokud členská schůze rozhodla o tom, že dojde v rámci transformace družstva k jeho dělení na více subjektů a případně i více podnikatelských forem, musel být jako povinná součást transformačního projektu zpracován podrobný projekt dělení dosavadního družstva (jeho členů a majetku) a zpracovány zakládací dokumenty pro všechny tyto podnikatelské formy. Nové subjekty se musely podělit i o oprávněné osoby, včetně oprávněných osob, které do té doby nebyly členy transformovaného družstva a ani se nestaly členy nebo společníky žádného z nástupnických podnikatelských subjektů, a to přesto, že obchodní zákoník ani jiný zákon účast jiných osob než společníků nebo členů v podnikatelských formách upravených naším právním řádem nezná.

Vraťme se však v našich úvahách zpět k družstvu. Pokud tedy členové transformovaného družstva setrvali na družstevní formě společného podnikání, museli respektovat i skutečnost, že od účinnosti obchodního zákoníku, a v transformovaných družstvech od účinnosti jejich stanov, se nemůže stát nikdo členem družstva bez majetkové účasti v družstvu. Tato majetková účast má podobu členského vkladu. Vedle základního členského vkladu mohou stanovy družstva připustit i existenci tzv. „dalšího členského vkladu“. Zatímco základní členský vklad musí mít každý člen a jeho výše bude stejná pro všechny členy jako výraz jejich rovného postavení v družstvu, v případě dalších členských vkladů, jestliže jejich existenci v konkrétním družstvu stanovy připustí, se jejich výše nebo počet mohou lišit. Tento rozdíl od základních členských vkladů je způsoben tím, že zatímco v případě základního členského vkladu se jedná o jeden ze základních předpokladů vzniku a existence členství v družstvu stanovený zákonem, je „další členský vklad“ již jen zákonem nabídnutou možností, kterou mohou, ale také nemusí, družstva využít a ve svých stanovách konkretizovat.

Základní členský vklad musí člen složit při vstupu do družstva. K usnadnění vstupu může družstvo ve svých stanovách určit, že uchazeč o členství je povinen složit jen část základního členského vkladu (vstupní vklad). V takovém případě však současně musí stanovit lhůtu (nebo způsob jejího stanovení), ve které člen musí složit zbývající část.

IV. Právní režim majetkového podílu

Vytvoření transformačního majetkového podílu proběhlo ve stejném právním režimu pro všechny oprávněné osoby bez rozdílu. Jaký bude další právní osud těchto podílů, tj. jakým právním režimem se dále budou řídit, je však již odvislé od toho, zda oprávněná osoba, jíž byl podíl vypočten, se stala členem transformovaného družstva či nikoli.

Režim majetkového (transformačního) podílu, který byl vypočítán členovi družstva, bude zpravidla určen stanovami družstva. „Zpravidla“ proto, že ze zákona nevyplývá, že by se transformační podíl vypočítaný členům družstva automaticky stával jejich členským vkladem⁸.

Na druhé straně nic nebrání družstvu, resp. jeho členům, aby tak nestanovili ve svých stanovách. Je nanejvýš pravděpodobné, že v situaci, kdy jim bylo vypočteno, že se podíl na majetku družstva značně vysokou částkou, se spíše než pro vyládní dalších finančních prostředků na složení členského vkladu, který napříště musí povinně mít v družstvu složen každý člen družstva, rozhodnou pro řešení založené na tom, že vypočtený majetkový podíl prohlásí ve stanovách za svůj členský vklad. Mohou tak učinit ve vztahu k celé částce vypočteného transformačního podílu, ale také jen k jeho části. Rozhodnutí o tom však nepřísluší každému členovi samostatně, ale rozhodnutí bude mít podobu usnesení členské schůze.

Praxe ukazuje, že téměř vždy byla alespoň část vypočteného transformačního podílu použita pro vytvoření „základního vkladu“. U zbývajících částí transformačního (majetkového) podílu měla pak členská základna na výběr.

Především mohla prohlásit ve svých stanovách i tuto část majetkového podílu za členský vklad a to tzv. „další členský vklad“ ve smyslu ust. § 223 odst. 4 obch. zákoníku. V tomto případě se tedy celý vypočtený majetkový (transformační) podíl stal členským vkladem člena tvořeným základním vkladem a dalším vkladem. Právní režim členského vkladu je dán příslušnými ustanoveními obchodního zákoníku a zejména stanov družstva. V nich je třeba hledat odpovědi na otázky týkající se způsobu hospodaření družstva s těmito členskými vklady a zejména pak otázky zhodnocování členského vkladu po dobu, po kterou zůstávají v majetku družstva.

Jestliže však družstvo z vypočteného transformačního (majetkového) podílu použije jen část, zpravidla na vytvoření základního vkladu, pak vzniká otázka, co se má stát s jeho částí zbývajících. Jaký je její právní režim?

Možnosti, ačkoli výslovně právní úprava žádnou z nich neuvádí, jsou následující:

Především nic nebrání družstvu a členovi, aby se dohodli na tom, že tu část vypočteného transformačního podílu, kterou neprohlásili za členský vklad, družstvo členovi okamžitě vydá (ve věcech, v penězích či v jiném dohodnutém plnění). Transformační zákon sice pro takovéto vypořádání stanoví určité lhůty (viz § 13), chráníci družstvo před náhlým uplatňováním těchto nároků, současně však nevylučuje dobu o zkrácení těchto lhůt, ba ani o okamžitém vypořádání.

⁸Družstvo ve svých nových stanovách totiž mohlo docela dobře svým členům uložit povinnost složit členský vklad v hotovosti.

Teprve jestliže nedojde k okamžitému (bezprostředně po skončení transformace) vypořádání této části majetkového podílu a ta po určitou dobu zůstává v majetku družstva, které s ní také po tuto dobu hospodář, je na místě shora položená otázka tážající po právním režimu této části majetkového podílu. Podle mého názoru je postavení člena ve vztahu k družstvu v této otázce shodné s postavením oprávněné osoby, která se nestala členem transformovaného družstva.

Transformační zákon tak dal vzniknout situaci, kterou pak již dále neřeší. Řešení nenajdeme ani v obchodním zákoníku. Ve všech podnikatelských formách, které obchodní zákoník upravuje, se sice rovněž počítá s majetkovou účastí jiných subjektů (fyzických případně i právnických osob), avšak toto účastenství je současně spojeno s postavením těchto osob jako společníků nebo členů těchto podnikatelských forem (podniků). Postavení oprávněných osob – nečlenů družstva a zčásti i členů družstva ve vztahu k té části jejich majetkového podílu, která se nestala jejich členským vkladem v družstvu, se nejvíce podobá akcionářům akciové společnosti, a to ještě jenom těm, kteří se jimi stali pouhým zakoupením akcií a nikoli jako účastníci zakladatelské smlouvy. I oni se účastní podnikání tím, že mají v akciové společnosti svůj určitý „kapitál“, aniž přitom stojí uvnitř této podnikatelské formy. Tím však také veškerá podobnost postavení shora uvedených osob s akcionáři končí. Zatímco postavení akcionářů je v obchodním zákoníku upraveno a v podrobnostech jim odkázáno na zakladatelskou smlouvu, zakladací listinu, případně stanov akciové společnosti, o postavení oprávněných osob – nečlenů transformovaných družstev, a o jejich vztahu k transformovanému družstvu, zejména se zřetelem k jejich majetkové účasti, v žádném z platných zákonů nenajdeme ani zmínku. Pouze transformační zákon se ve svém § 13 omezuje na ustanovení o lhůtách k vypořádání (vydání) majetkových podílů těmto oprávněným osobám.

Za této situace je zřejmé, že pokud jde o část transformačního podílu, který členové neučinili svým členským vkladem, zůstává její právní režim stejný jako je právní režim majetkových podílů oprávněných osob, které se členy transformovaného družstva nestaly. V obou případech však transformační zákon vytvořil vztah, který nevybavil příslušným obsahem pro dobu jeho trvání, s výjimkou práva na vypořádání.

Přestože právní úprava tento vztah blíže nespecifikuje, je nesporné, že existuje. Kdybychom pro něj hledali určitou analogii, nabízí se analogie s právním režimem půjčky anebo spoluvlastnictví.

Za půjčku (zapůjčený kapitál) bychom tento majetkový podíl (jeho část) mohli považovat tehdy, jestliže by v tomto směru účastníci tohoto vztahu projevíli svou vůli, tzn. jestliže by uzavřeli následně smlouvu o půjčce. V ní by pak také smluvili podmínky této půjčky a její návratnost. Takto by se také původně věcně právní vztah změnil na vztah závazkový. Kromě toho vzniká otázka, zda by takovému ujednání nemuselo předcházet vypořádání (alespoň formální) majetkového podílu.

Jestliže však družstvo a oprávněná osoba spolu takto o jejím majetkovém transformačním podílu neujednájí, pak majetkový podíl zůstává i nadále předmětem vztahu, který je věcně právní povahy a obdobný vztahu spoluvlastnickému. Sou-

časná právní úprava ani teorie s ním nepočítá, v teorii minulých let se o podobném vztahu hovořilo jako o spoluvlastnictví ve smyslu ekonomickém a navíc ještě v situaci, kdy výše majetkové účasti člena nebyla konkretizována a navíc ani spojena s nárokem na vypořádání této účasti v případě zániku členství. Chceme-li však hledat obdobu v právní úpravě z období předsocialistického, pak námi zkoumaný vztah majetkového účastenství oprávněných osob má nejbližše ke vztahu popisovanému jako „spoluvlastnictví bez ideálních podílů“, opírající se o ust. § 361 o.z.o.⁹

Posoudíme-li vztah mezi družstvem a oprávněnou osobou ohledně majetkového transformačního podílu jako vztah blízký se svou povahou vztahu spoluvlastnickému, pak by to ovšem mělo znamenat, že oprávněná osoba jako spoluvlastník družstevního majetku by měl mít i práva, která právo obvykle spoluvlastníkovi přiznává. A právě zde se nejcitelněji projevuje nedostatek jakékoli právní úpravy tohoto vztahu, který je o to citelnější, že se zde oprávněný požadavek na přiznání postavení spoluvlastníka všem oprávněným osobám střetává s právní úpravou obchodního zákoníku, která toto postavení ve vztahu k majetkovým účastím přiznává jen členům (společníkům) subjektu podnikání, za které ovšem oprávněné osoby obecně nepovažuje.

Lze naproti tomu souhlasit s těmi hlasy, které odpírají majetkovému podílu režim nájemního vztahu, který ustanovila některá družstva ve svých stanovách. Objektem nájmu mohou být jen věci individuálně určené, nespoteřovatelné, které navíc nepřechází do vlastnictví nájemníka. Proto jimi nemohou být majetkové podíly vypočtené v transformaci, které nejsou materializovány v určitých věcech, k nimž by náleželo vlastnictví oprávněné osobě. Věci, jejichž bodnota se stala základem výpočtu, zůstávají ve vlastnictví družstva.

V. Vypořádání transformačních podílů

Shrňme si úvodem této části našich úvah nejdůležitější závěry předchozích částí. Je to vhodné zejména proto, že tyto závěry nám budou zároveň sloužit i jako východiska pro úvahy spojené s problematikou vlastního vypořádání mezi družstvem a oprávněnými osobami.

Především je to závěr, že po té, co byly zjištěny (vypočteny) jednotlivé části (složky), z nichž se skládá majetkový podíl a po té, co byly sečteny, existuje majetkový (transformační) podíl oprávněné osoby jako jedno jediné číslo vyjadřující výši finanční hodnoty, jakou se oprávněná osoba podílí na majetku družstva, a to bez vazby na konkrétní věci v majetku družstva.

V podstatě totéž platí i v případě oprávněných osob-členů družstva, pokud se rozhodli celý majetkový podíl přeměnit na svůj členský vklad. I když ve struktuře tohoto členského vkladu lze rozlišit vklad základní a tzv. další členský vklad, vypořádací podíl, který bude předmětem vypořádání mezi členem a družstvem, tuto strukturu nemá. Existence vypořádacího podílu je pak tím nejpodstatnějším rozdílem mezi oprávněnými osobami-nečleny a oprávněnými osobami členy. Tento rozdíl

však nemusí existovat, jestliže družstvo zvolí takovou konstrukci vypořádacího podílu, při níž se vypořádací podíl bude rovnat majetkovému podílu vloženému do družstva (vypočtenému v transformaci). Tam, kde členové do družstva jako svůj členský vklad vložili pouze část svého vypočteného majetkového podílu a zbývající jeho část ponechali v družstvu nadále v podobě uevypořádaného transformačního majetkového podílu, tam i předmětem vypořádávání budou dvě položky – vedle vypořádacího podílu také vypořádání tohoto majetkového podílu.

Právní režim majetkové účasti člena na majetku družstva je určen tím, zda oprávněná osoba je či není členem družstva. Je-li oprávněná osoba členem transformovaného družstva, pak majetkový podíl (jeho část), který se stal jejím členským vkladem, se řídí režimem obchodního zákoníku a především pak stanov družstva. V případě, že oprávněná osoba není členem transformovaného družstva, buď proto, že nikdy členem družstva nebyla nebo její členství skončilo před završením procesu transformace družstva zápisem do obchodního rejstříku, pak je její situace komplikována naprostou absencí specifického právního režimu, který by pro tyto případy platil. Nicméně lze za tohoto stavu, podle mého názoru, vystačit s právním režimem půjčky (viz obč. zákoník). Pokud účastníci tohoto vztahu režimu půjčky nepoužijí, zůstává tento vztah vztahem quasi spoluvlastnickým, avšak bez obvyklých oprávnění spoluvlastníka, resp. pouze s právem na vypořádání.

Konečně je třeba zdůraznit, že proces transformace každého družstva (ve smyslu zák. č. 42/1992 Sb.) skončil výpočtem transformačních podílů a zápisem, družstva (jeho změněných stanov) do obchodního rejstříku. To, co následuje potom, již není součástí transformačního procesu, není transformací družstva ve smyslu citovaného zákona. To znamená, že vypořádání majetkových podílů sice s transformací družstva souvisí, ale jen potud, že vypořádávané majetkové podíly mají v již skončené transformaci svůj původ. Jinak však je vypořádání těchto podílů stejně jako vypořádacích podílů záležitostí nejen novou, ale také zcela samostatnou a od transformace družstva odlišnou.

a) Nejprve se podívejme, jak bude vypadat právní režim vypořádání majetkového podílu člena družstva.

U členů družstva mohou nastat dvě situace. První, kdy členové celý svůj majetkový podíl vypočtený v transformaci přeměnili na své členské vklady, druhá, když na členský vklad ponížili jen část vypočtené bodnoty a zbytek zapůjčili svému družstvu za podmínek stanovených ve smlouvě o půjčce jej ponechali ve stejném režimu jako jsou majetkové podíly oprávněných osob-nečlenů.

Předmětem vypořádání mezi družstvem a členem není přímo členský vklad, ale vždy vypořádací podíl. Jaká bude konstrukce vypořádacího podílu, to určí družstvo ve svých stanovách. Ustanovení § 233 obchodního zákoníku je v podstatě ustanovením dispozitivním. Tzn., že se uplatní pouze tehdy, jestliže si družstvo o konstrukci vypořádacího podílu, lhůtě jeho splatnosti a o nároku na podíl ze zisku za tento podíl nestanoví ve svých stanovách něco jiného.

⁹Srov. Sedláček, J.: Vlastnické právo, Praha 1935, s. 78 – 79.

Konstrukce vypořádacího podílu v cit. ustanovení obchodního zákoníku vtiskuje vypořádacímu podílu výrazně dynamický charakter. Mám tím na mysli skutečnost, že vypořádací podíl odráží výsledek hospodaření družstva. Jestliže člen v určitém okamžiku vložil do družstva určitý kapitál jako svůj členský vklad (např. právě v transformaci vypočtený majetkový podíl), a jestliže družstvo ve svých stanovách použije pro konstrukci vypořádacího podílu stejné nebo obdobné řešení jako má obchodní zákoník, pak po určité době, které uplyne od vložení tohoto kapitálu do družstva, se již nebude vypořádací podíl rovnat hodnotě vloženého kapitálu, ale bude ovlivněn výsledky hospodaření družstva a póhybem jeho členské základny (zvětšování nebo zmenšování počtu členů). Protože družstvo má volnost, pokud jde o volbu konstrukce vypořádacího podílu, nelze vyloučit ani takové řešení, podle kterého družstvo za vypořádací podíl prohlásí např. základní členský vklad, členský vklad nebo jinou konstantní hodnotu. V tomto případě ovšem bude mít vypořádací podíl charakter statický. Nebude ovlivněn výsledky hospodaření družstva. V tomto druhém případě proto nebude ani působit jako stimulační faktor na členy ve směru jejich usilování o zvětšování majetku družstva.

Jestliže se tedy členové družstva rozhodli, a toto své rozhodnutí vyjádřili ve stanovách, že celý svůj vypočtený transformační (majetkový) podíl učiní svým členským vkladem, je předmětem vypořádání nikoli členský vklad, ale vypořádací podíl. Ten se bude svou výší rovnat členskému vkladu jen tehdy, jestliže družstvo ve svých stanovách toto ustanoví. Jinými slovy řečeno, jestliže řekne, že vypořádací podíl se rovná členskému vkladu. Ve všech ostatních případech by tato shoda byla jen čistě náhodná.

Zcela základním předpokladem vypořádání mezi družstvem a členem je zánik členství v družstvu. Dokud členství člena v družstvu trvá, nepřichází vydání vypořádacího podílu v úvahu. To ovšem nevylučuje, aby člen družstva i za trvání členství převedl část svého členského vkladu na jinou osobu. Zpravidla tuto možnost musí opět předvídat stanovy družstva. V nich družstvo opět zpravidla tuto možnost omezí na převod na člena družstva (nebo osobu, již současně v družstvu členství vzniká) a navíc ji podmíní svým souhlasem. Takového řešení je důsledkem toho, že družstvo se bude tímto způsobem bránit unikání majetku. V těchto případech však nedochází k vypořádání mezi družstvem a členem a proto tato problematika není dále předmětem těchto našich úvah. Proto už jen dodejme, že pokud člen převádějí část svého členského vkladu na jiného člena chce dále zůstat členem družstva, musí mu zůstat členský vklad alespoň ve výši základního členského vkladu. Převod celého členského vkladu lze uskutečnit jen v souvislosti s převodem členství, tzn., že převodce sám by přestal být členem družstva.

Způsob zániku členství může mít v některých případech vliv na způsob vypořádání vypořádacího podílu. Např. v případě zániku právní subjektivity u některého z účastníků členského vztahu. Jestliže zemře dosavadní člen, nevypořádává se družstvo s bývalým členem, ale s jeho právním nástupcem – dědicem. Při zániku družstva je specifikum vypořádání dáno tím, jakým způsobem družstvo zaniká. Při slučování či rozdělování družstva může členský vklad přejít do nově vzniklého subjektu, po-

kud se jeho členem stane i dosavadní člen. Při zániku družstva, jemuž předcházel vstup družstva do likvidace nebo prohlášení konkursu, spočívá specifikum vypořádání s bývalými členy v tom, že členové družstva jsou vypořádáváni až jako poslední. Při prohlášení konkursu je tato jejich pohledávka za družstvem zařazena až do třetí třídy – srov. § 32 odst. 2 písm. c) zák. 328/1991 Sb. ve znění pozdějších předpisů a v případě likvidace družstva jsou uspokojováni až z likvidačního zůstatku – srov. § 259.

Stanovy družstva mohou, v rámci úpravy režimu členských vkladů, upravit možnost vypořádat část členských vkladů (další členské vklady) ještě za trvání členství. Např. mohou stanovit, že členové si ze svého „dalšího členského vkladu“ mohou vybrat v určitém časovém úseku určitou částku. Stejně dobře mohou stanovy družstva připustit vkládání dalších členských vkladů do družstva, případně jejich zvyšování v době trvání členství v družstvu. Tato možnost vyplývá přímo z textu zákona – viz § 223 odst. 4 obch. zákoníku.

Zanikne-li členství v družstvu, má bývalý člen nárok na vypořádací podíl (§ 233 odst. 1 obch. zákoníku). Vypořádací podíl je splatný uplynutím tří měsíců od schválení účetní závěrky družstva za rok, v němž členství zaniklo (§ 233 odst. 4 věta první obch. zákoníku). Obchodní zákoník však současně připouští, aby stanovy družstva stanovily jinak i pokud jde o lhůty splatnosti vypořádacího podílu.

Shora uvedené platí pro standardní situaci. Bezprostředně po ukončení transformace družstev vznikla však pro mnohá družstva i členy otázka, od kterého okamžiku nejdříve se může družstvo s bývalými členy vypořádávat, resp. od kterého okamžiku mohou bývalí členové požádat o vypořádání. Pro zodpovězení této otázky je rozhodující, zda členství zaniklo před zápisem družstva do podnikového rejstříku, nebo po něm. Jestliže před ním, hývalý člen se již nestal členem transformovaného družstva. Bývalý člen pak může požádat o vypořádání svého majetkového podílu (který se nestal ani zčásti členským vkladem, hned po skončení členství, nejdříve však po té transformační valné hromadě, která schválila transformační projekt. To proto, že podle ust. § 30 transformačního zákona do doby schválení transformačního projektu nemohla družstva vypořádání se svými členy, rozuměj bývalými, provádět. Za trvání členství platná právní úprava žádné vypořádání nedovolovala.

Naopak, jestliže členství trvalo ještě v den zápisu družstva do obchodního rejstříku jako družstva transformovaného, pak se i tento člen stal členem transformovaného družstva a jeho podíl členským vkladem a vypořádání se řídí obchodním zákoníkem event. stanovami družstva a nikoli zákonem transformačním.

V případě, že člen družstva neuložil část svého transformačního (majetkového) podílu do družstva jako svůj členský vklad, má tato neuložená finanční hodnota, pokud ji člen nadále ponechal družstvu k jeho dalšímu hospodaření s ní (tj. pokud nedošlo k jejímu vypořádání bezprostředně po její vyčíslení a oznámení členovi) povahu a režim stejný jako je režim majetkového podílu těch oprávněných osob, které se nestaly členy transformovaného družstva. To pak znamená, že se tato část majetkového podílu oprávněné osoby – člena transformovaného družstva vypořádává stejně jako majetkový podíl oprávněné osoby – nečlena transformovaného družstva.

b) Vypořádávání majetkového podílu nečlena.

V případě, že družstvo a člen uzavřeli ohledně majetkového podílu smlouvu, v níž nadále přiznávají majetkovému podílu povahu půjčky, pak se vypořádání řídí ustanoveními uzavřené smlouvy případně ustanovením občanského zákoníku o půjčce.

Vypořádání družstva s oprávněnými osobami, které se nestaly členy transformovaného družstva a neuzavřely s družstvem ohledně svého majetkového podílu smlouvu o půjčce, se řídí ustanovením § 13 zákona č. 42/1992 Sb. Znamená to, že v případech, kdy oprávněná osoba je podnikatelem v oboru předmětu činnosti družstva a v případě vypořádání se zemědělským družstvem je-li oprávněná osoba provozovatelem zemědělské výroby, má nárok na vypořádání svého podílu do 90 dnů od okamžiku, kdy o vypořádání požádá.

A zde už nastávají první problémy tohoto vypořádání. Nejprve je to otázka interpretace takového předpokladu vypořádání v uvedené devadesátidenní lhůtě, jakým je „provozování zemědělské výroby“. Zákon sám tento pojem nevymezuje ani neodkazuje na jiný právní předpis. Přitom samotný pojem „zemědělská výroba“ zahrnuje velmi široký okruh aktivit. Navíc zákon nespojuje provozování zemědělské výroby s určitou výměrou zemědělské půdy, ba dokonce lze provozovat řadu činností s charakterem zemědělské výroby, aniž by toto provozování bylo spojeno s hospodařením na zemědělské půdě. Provozování zemědělské výroby nelze, podle mého názoru, ztotožňovat ani se statutem soukromě hospodařícího rolníka, jak jej vymezuje zákon č. 105/1990 Sb., ve znění zákona č. 219/1991 Sb. To znamená, že provozovat zemědělskou výrobu může i občan, který se u obecního úřadu jako soukromě hospodařící rolník neregistroval. Otázka, zda je tento předpoklad splněn, vyvstává v případech, kdy občan se stane společníkem, např. obchodní společnosti nebo družstva, jejímž předmětem, podnikáním je zemědělská výroba. Zda i v těchto případech lze prohlásit, že tento občan provozuje zemědělskou výrobu. Proti rozšíření uvedeného pojmu i na tyto případy hovoří skutečnost, že podnikatelským subjektem je zde z hlediska hospodářského zákoníku nikoli společník obchodní společnosti nebo člen družstva, ale obchodní společnost nebo družstvo samo – viz § 2 odst. 2 obč. zákoníku. Na druhé straně mnozí z těchto společníků nebo členů družstev budou jako jejich pracovníci skutečně zemědělskou výrobou fakticky provádět. Protože však zákon nenaznačuje žádný rozdíl mezi společníky nebo členy ve společnosti nebo v družstvu pracující a mezi těmi, kteří v nich nepracují, znamenalo by připuštění takového rozšiřujícího výkladu, že provozovateli zemědělské výroby by se stali všichni členové a společníci subjektů provozujících zemědělskou výrobu, aniž by ji sami také vykonávali. Jejich podíl na provozování zemědělské výroby by spočíval jedině v poskytnuté majetkové účasti na podnikatelském subjektu. Pokud by k naplnění požadavku provozování zemědělské výroby postačovala majetková účast v podnikatelském subjektu, pak by ovšem bylo nutno připustit, že provozovateli zemědělské výroby jsou všechny oprávněné osoby v transformaci družstev, bez ohledu na jejich členství v družstvu, neboť

jsou ve formě svých majetkových podílů účastny na majetku družstva a tedy i na provozování zemědělské výroby. Takto dovedeno ad absurdum se ukazuje zřejmým, že toto asi neměl zákonodárce na mysli.

Shrneme-li tedy tyto úvahy, pak jednoznačně lze za provozovatele zemědělské výroby označit soukromě hospodařícího rolníka. Podle mého názoru i občan, který sice statut soukromě hospodařícího rolníka nemá, ale činnosti, které lze pod pojem „zemědělská výroba“ zahrnout, provozuje, a to přesto, že z odst. 3 paragrafu 13 by mohlo být dovozováno, že zákonodárce přece jenom měl na mysli podnikatele. Osobně bych se přikláněl, i přesto, že platná právní úprava pro to příliš podkladů nedává, k výkladu, že provozovatelem zemědělské výroby jsou i ti členové a společníci podnikatelských subjektů se zemědělskou výrobou jako předmětem své činnosti, kteří ji také v těchto podnikatelských subjektech fakticky vykonávají, a to buď jako členové nebo i jen jako osoby v pracovněprávním vztahu.

Počínaje 1.7.1993, tj. účinností zatím poslední novely zákona o půdě (zák. č. 183/1993 Sb.), se oprávněnými osobami mohou stát i osoby, na něž budou majetkové podíly převedeny původními oprávněnými osobami. Takto se oprávněnými osobami mohou stát i právnické osoby. Je zřejmé, že požadavek provozování zemědělské výroby musí splňovat i ony. I tady se však objevuje otázka, zda současně s touto právnickou osobou jsou provozovateli zemědělské výroby i její členové, příp. pracovníci.

Tím ovšem nejsou problémy § 13 vyčerpány. Další problém je spojen s otázkou, od kdy začíná běžet ona devadesátidenní lhůta k vypořádání. Ze zákona jednoznačně vyplývá, že devadesátidenní lhůta běží ode dne, kdy oprávněná osoba o vydání podílu písemně požádala. Okamžik, kdy může o vydání svého podílu oprávněná osoba – nečlen transformovaného družstva nejdříve požádat, není, podle mého názoru, podmíněna dokončením transformace družstva jeho zápisem do obchodního rejstříku. Domnívám se, že tato oprávněná osoba může požádat o vypořádání svého transformačního podílu již po té, co jí transformační podíl byl vypočten a správnost výpočtu byla ověřena auditem. Tato oprávněná osoba nemusí s vypořádáním čekat na dokončení transformačního procesu (té jeho části, v níž jde o přechod družstva do právního režimu obchodního rejstříku) proto, že jde o tu část transformačního procesu, která se již týká bezprostředně jen oprávněných osob – členů družstva. Podobně je tomu i v případě bývalého člena, jehož členství zaniklo před zápisem družstva do obchodního rejstříku a který se tudíž rovněž nestal členem transformovaného družstva. Zde je určitá odlišnost způsobena pouze v případě, že členství zanikne později než byl takovéto oprávněné osobě vypočten její transformační podíl (ale dřív, než došlo k zápisu družstva do obchodního rejstříku). Konečně stejně bude platit i pro člena družstva ve vztahu k té části jeho vypočteného majetkového podílu, kterou nečinil svým členským vkladem (ani základním, ani dalším).

V případech, kdy oprávněná osoba – nečlen nebude provozovat zemědělskou výrobu, nebude pro něho platit devadesátidenní lhůta pro vypořádání jeho majetkového podílu, ale lhůta podstatně delší. Ust. § 13 odst. 3 pro tyto případy stanoví lhůtu sedmiletou, jejíž běh začal prvním dnem po schválení transformačního projektu.

Současně však zákon připouští, aby se družstvo a oprávněná osoba dohodli jinak, tzn. na vypořádání i před uplynutím této lhůty.

V této souvislosti je namístě upozornění na to, že změnil se v průběhu této sedmileté lhůty postavení oprávněné osoby tak, že se stane provozovatelem zemědělské výroby, pak i jí, požádá-li o vypořádání svého majetkového podílu, začne běžet devadesátidenní lhůta, v níž k tomuto vypořádání musí dojít.

V praxi vzniká řada nedorozumění v otázce způsobu vypořádání majetkového podílu. V otázce, zda k vypořádání má dojít v penězích anebo naturálně.

Při hledání odpovědi na tuto otázku je třeba vyjít z toho, co jsem již uvedl o povaze vypočteného majetkového podílu. Jde o finanční vyjádření účasti oprávněné osoby na majetku družstva. Částka, která bylo oprávněné osobě oznámena jako její majetkový podíl v družstvu, byla sice zjištěna na základě ocenění majetku družstva, který je z převážné části tvořen jinými věcmi než penězi (ať již v hotovosti nebo na kontech v peněžních ústavech) a je také těmito věcmi kryta. To však nic nemění na tom, že jednak majetek, který se stal základem pro tento výpočet zůstal i nadále zcela a výlučně ve vlastnictví družstva, jednak vypočtená částka označená jako majetkový podíl oprávněné osoby není vyjádřena v ničem jiném, než v peněžních jednotkách. A proto má-li oprávněná osoba v družstvu majetkový podíl např. 100.000.- Kč, a má-li dojít k vypořádání tohoto podílu, musí mít toto vypořádání podobu sto tisíc korun českých. Pokud by k vypořádání mělo dojít v jiné podobě, musel by to zákon výslovně stanovit, tak jak to učinil např. v § 20 zákona o půdě. Není pochyb o tom, že kdyby v § 20 cit. zákona zákonodárce výslovně neuvedl, že náhrada se poskytuje ve nejprve ve věcech a v jiné formě, včetně peněžní až teprve není-li naturální plnění možné, mělo by i zde finanční vypořádání přednost.

I když tedy z § 13 zákona č. 42/1992 Sb. vyplývá přednostně finanční způsob vypořádání majetkového podílu, nevylučuje zákon, aby se družstvo a oprávněná osoba dohodli jinak. Mám na mysli především na naturálním plnění. O to bude mít oprávněná osoba zájem tehdy, bude-li, protože sama je také skutečným provozovatelem zemědělské výroby, potřebovat k jejímu zabezpečení určitý zemědělský majetek, který je družstvo jí ochotno vydat. Tento postup založený na dohodě se však v praxi setkal s problémem spočívajícím v odpovědi na otázku, v jakých cenách mají být oceňovány věci vydávané oprávněné osobě v rámci vypořádání majetkového podílu.

Oprávněné osoby požadují, aby cena vydávaných věcí byla stanovena v účetních cenách. Svůj požadavek odůvodňují tím, že i pro transformaci (při oceňování majetku družstva v souvislosti se zjišťováním výše jeho čistého jmění) se vycházelo právě z účetních cen tohoto majetku. Naproti tomu oprávněné osoby trvají na ocenění v reálných tržních cenách vydávaných věcí, resp. cenách stanovených na základě ocenění věcí znalcem.

Stanovisko obou stran je pochopitelné, neboť každá strana logicky sleduje svůj vlastní prospěch. Která z nich však má, z hlediska platné právní úpravy, pravdu?

Oprávněné osoby mají pravdu v tom, že při oceňování majetku družstva pro účely transformace se vycházelo z cen účetních¹⁰, zapomínají však, že transformace družstva již skončila a s ní i působnost zákona č. 42/1992 Sb. Jeho působnost je totiž omezena jen na vlastní proces transformace družstev. Pokud pak jde o vypořádání transformačních podílů, stanoví tento zákon již jen lhůty pro toto vypořádání. Zákonodárce to zřejmě nepovažoval za důležité v situaci, kdy jednoznačně předpokládal finanční vypořádání. Jestliže oprávněná osoba požádá o vypořádání a její majetková účast v družstvu se stane pohledávkou, pak její vypořádání s procesem transformace družstva, tak, jak jej má na mysli cit. zákon, již bezprostředně nesouvisí. Vypořádání této pohledávky, pokud se věřitel a dlužník dohodnou na naturálním plnění, bude provedeno nepochybně ve věcech oceněných v cenách platných v okamžiku, kdy k vypořádání pohledávky vydáním těchto věcí dojde. Pro závěr, že by tomu mělo být jinak, tzn. že by měly být vydávány věci oceňované v cenách jiných než tržních, resp. stanovených dohodou dlužníka a věřitele, platná úprava neposkytuje podklad.

Uvedený závěr není v rozporu ani s ustanovením § 28a zák. č. 229/1991 Sb. (ve znění pozdějších předpisů), které stanoví, že pro poskytování náhrad podle tohoto zákona (a zde se náhrady poskytují především ve věcech) se použijí ceny platné ke dni účinnosti tohoto zákona, tj. u nemovitostí ceny podle vyhl. č. 182/1988 Sb. ve znění vyhl. č. 316/1990 Sb, u věcí movitých pak zůstatkové účetní ceny. Toto ustanovení se totiž mimo jakoukoli pochybnost vztahuje výhradně na náhrady restituční a nikoli na vypořádávání transformačních podílů. Připomeňme si jen, že se nevztahuje ani na vypořádávání těch restitučních náhrad, pro jejichž vypořádání si již dříve účastníci dohodli vypořádání započtením do podílu na jmění družstva. Jinými slovy řečeno, dohodli se na tom, že družstvo restituční náhradu oprávněné osobě započítá do jejího majetkového transformačního podílu. Tímto započtením byla restituční náhrada vypořádána. Restituční nárok přestal existovat. Existuje pouze majetkový podíl oprávněné osoby, který se vypořádává již nikoli podle § 20 zák. č. 229/1991 Sb., ale podle § 13 zák. 42/1992 Sb.

Zákon č. 183/1993 Sb. (novela zákona č. 229/1991 Sb.) ve svém § 33a jednak prohlásil nároky oprávněných osob vyplývajících pro ně ze zákona č. 229/1991 Sb. a zák. č. 42/1992 Sb. a směřující proti zemědělským družstvům za pohledávky, jednak prohlásil jejich smluvní převoditelnost. Kromě toho osoby, které takto nabývají uvedené pohledávky, prohlásil za oprávněné osoby. Právní důsledky tohoto řešení jsou následující.

Především oprávněnými osobami se tak mohou stát (odvozeně) i osoby právnické.

Postavení nabyvatele pohledávky vůči družstvu, pokud se týká lhůt tohoto vypořádání, se bude řídit postavením nabyvatele pohledávky a nikoli převodce pohledávky. To znamená, že bude-li nabyvatel pohledávky provozovatelem zemědělské

¹⁰ Protože zákon č. 42/1992 Sb. nerekla nic o tom, v jakých cenách se má ocenění majetku družstva provést, nezhyžvalo v této situaci nic jiného, a praxe také tak postupovala, než se řídit zákonem č. 563/1991 Sb. o účetnictví. Pouze tam, kde cena základního prostředku byla již nulová (prostředek byl odepsán), bylo třeba stanovit jeho cenu odhadem.

výroby, bude mít pro vypořádání devadesátidenní lhůtu i kdyby původní oprávněná osoba měla lhůtu sedmiletou. Tím se toto řešení liší od řešení, které by bylo založeno na postoupení pohledávky podle § 524 a násl. obč. zákoníku, v němž by se postupník dostal do stejného postavení jako měl postupitel.

Výhradu však mám k tomu, že odst. 1 cit. paragrafu prohlašuje veškeré nároky z tam uvedených právních předpisů bez dalšího za pohledávky. Podle mého názoru majetkovou účast oprávněné osoby v družstvu, představovanou jejím majetkovým podílem, nelze považovat za pohledávku do té doby, než oprávněná osoba pořádala o vydání majetkového podílu. Vycházím z názoru, že sama majetková účast (majetkový podíl) je předmětem právního vztahu, který svou povahou náleží do skupiny věcných práv (je analogií či specifickou formou spoluvlastnictví v našem právním řádě nepojmenovanou – viz výklad výše), zatímco pohledávka má svůj základ ve vztahu obligačním (závazkovém). Obligační vztah k majetkovému podílu vznikne mezi osobou oprávněnou a povinnou až teprve v okamžiku, kdy o vydání majetkového podílu oprávněná osoba požádá. Dokladem toho, že před požádáním o vydání podílu tento závazek neexistuje, je opět srovnání se spoluvlastnictvím, kde přestože i toto spoluvlastnictví lze zrušit a vypořádat, nikoho ani nenapadne je za jeho trvání za obligační vztah považovat.

V souvislosti s ust. § 33a až 33c zákona š. 229/1991 Sb. ve znění pozdějších předpisů je třeba si uvědomit, že jde o ustanovení, která do našeho právního řádu zavedla nový způsob vypořádávání restitučních nároků a nároků z transformace družstev, a to vypořádávání pomocí mimosoudních dražeb. Jde o řešení, které přichází v úvahu tehdy, nedošlo-li k vypořádání uvedených nároků dohodou. Jeho použití se navíc mohou domáhat pouze ty oprávněné osoby, které zajišťují zemědělskou výrobu. Z poznámky pod čarou k ust. § 4 odst. 1 prováděcího nařízení vlády č. 239/1993 Sb. vyplývá, že se touto osobou rozumí osoba definovaná v ust. § 12a zákona š. 105/1990 Sb. o soukromém podnikání občanů, ve znění zákona č. 219/1991 Sb., tzn. soukromé hospodářiči rolníci.

Ve smyslu tohoto ustanovení pak je třeba také chápat ust. § 33a odst. 3 zákona o půdě, podle kterého je nejen možné sčítat pohledávky téhož věřitele vůči dlužníkovi, ale také připuštěno „sružování pohledávek“. Zákon bobužel neposkytuje ani náznakem vysvětlení podstaty tohoto sružování ani jeho právního mechanismu. Lze se proto jen domýšlet, že zákonodárce měl na mysli takový postup, při kterém své pohledávky proti témuž dlužníkovi současně uplatní více věřitelů (oprávněných osob) s tím, že jejich vypořádání bude prováděno společně v tom smyslu, že na jejich vypořádání jim bude vydána určitá věc. Toto vydání si nelze představit jinak než jako převedení této věci do jejich podílové spoluvlastnictví s tím, že výše podílů spoluvlastníků bude určena vzájemným poměrem jejich pohledávek vůči dlužníkovi.

Specifický případ, alespoň pokud jde o způsob vypořádání, uvádí zákon č. 229/1991 Sb., resp. jeho novela zákon č. 183/1993 Sb. v § 11 odst. 7 a v § 22 odst. 8. Jde vlastně o dva případy. První, uvedený v § 11 odst. 7 cit. zákona se týká restitucí vlastnického práva k nemovitému zemědělskému majetku. Naproti tomu případ upravený v § 22 odst. 8 je charakteristický tím, že družstvo v těchto případech

pozemek oprávněné osoby pouze užívá. Společně pro oba případy je, že oprávněná osoba má vůči družstvu nevypořádané nároky (restituční nebo z transformace družstva) a že na pozemku, který jí je v restituci vrácen nebo který vlastní a který užívá družstvo, stojí stavba, jejímž vlastníkem je družstvo. V těchto případech může oprávněná osoba navrhnout soudu, aby rozhodl o převodu stavby do vlastnictví oprávněné osoby. Předpokladem takového soudního rozhodnutí je, vedle předpokladů již výše uvedených, i to, že pohledávka oprávněné osoby za družstvem dosahuje minimálně 50 % ceny požadované nemovitosti. Konečně dalším předpokladem pak je, že stavba stojí zcela na pozemku této oprávněné osoby a nikoli na pozemku další osoby. Pokud by takovýto případ nastal, musela by tato osoba dát k takovémuto převodu souhlas a pokud by soud návrhu oprávněné osoby vyhověl, stála by stavba i nadále zčásti na cizím pozemku. Pokud jde o cenu převáděné nemovitosti, z odkazu na poznámku pod čarou u obou citovaných ustanovení, je zřejmé, že cena stavby se stanoví podle vyhl. č. 182/1988 Sb., ve znění vyhl. č. 316/1990 Sb. Samozřejmě že vlastníkově stavby patří v případě, že stavba bude převedena do vlastnictví oprávněné osoby, nárok na náhradu ve výši, v jaké cena stavby převyšuje nároky oprávněné osoby. Vzhledem k tomu, že ke změně vlastnictví ke stavbě stojící na pozemku oprávněné osoby dochází rozhodnutím a nikoli právním úkonem vlastníka, se však domnívám, že zákon měl hovořit o přechodu vlastnického práva a nikoli o jeho převodu.

Konečně specifickým případem vypořádání transformačních nároků oprávněných osob je již zmíněný institut dražeb, tak jak jej do zákona o půdě vložila jeho novela č. 183/1993 Sb. v ustanoveních § § 33a, 33b, a 33c a podrobně upravilo nařízení vlády č. 239/1993 Sb. Jde vlastně o případ mimosoudních dražeb, jež koncepte je natolik specifická, že si vyžaduje samostatnou pozornost v rozsáhlejší studii. Proto se omezím již jen na pouhé konstatování, že slouží k vypořádání restitučních i transformačních nároků v družstvech a jejich nástupnických právnických osobách v těch případech, kdy se oprávněné a povinné osoby nevypořádají dohodou. Tento způsob vypořádání mohou volit pouze ty oprávněné osoby (věřitelé), které skutečně zajišťují zemědělskou výrobu. Z povahy věci vyplývá, že vypořádání bude především naturální a jen zčásti finanční. Oprávněné osoby vydražené věci získají do svého vlastnictví nikoli za ceny účetní, ale za ceny tržní, neboť dražba ve své podstatě není nic jiného, než speciální případ koupě.

* * *

SUMMARY

The Cooperative Farms after the Transformation – Settling the Claims Arising from the Transformation

After the transformation of the cooperative farms has ended, the main problem in the relationships between the cooperatives and the eligible persons became the relations concerning the settlement of proprietary shares. The legal regulation of this issue is even of a worse quality than the regulation of the transformation of cooperatives as such. We may even say, that for many situations that may occur in this context there is no legal regulation whatsoever. In the first place this essay tries to present an interpretation of the currently valid legal regulation concerning the given issue and then tries to find some ways out, where it becomes necessary to deal with a broader context ensuing from the sense of the transformation of cooperatives on one side and the general principles of law and the norms dealing with analogical facts on the other.

The prerequisite for the solution of most of the issues is a clear definition of the essence of the transformation and its consequences, first of all the nature and legal regime of the proprietary shares as such. This way we may get not only to the conclusion that the property, serving as the basis for the calculation of transformation shares remains in the ownership of a cooperative, but also to the conclusion that the proprietary share, arisen from the transformation is the object of a legal relation, which is, through its nature, much closer to a joint ownership relation than to an obligation. However, the current legal regulation endowed the given relation only with the rights and duties, concerning immediately its settlement, not its further existence, yet this being undoubtedly counted upon. To solve the question of the settlement of proprietary shares the position of an eligible person is also essential. And not only from the standpoint of defining who shall be such a person, but also from the viewpoint of him or her being a member of the given cooperative or not.

Finally, the third group of problems connected with the settlement after the transformation of cooperatives comprises those concerning the manner of such a settlement. That does not mean only the question of a real, financial or any other settlement, but also the mechanism, which is to be used for the settlement and the prices, that are to be applied, mainly in the natural performance for a proprietary share.